

ulogu. Upozorio je da Cvijićev prikaz nije cjelovit i realan i zbog toga što potpuno prešućuje prijelaze s katolicizma na pravoslavlje (344). Na primjeru Kupresa Draganović je odbacio i ničim dokazanu tezu srpske historiografije o postojanju velikog broja pravoslavnih u BiH prije turskog osvajanja, kojom se težilo potvrditi da je BiH »srpska zemlja«. Pritom je iznio nekoliko krucijalnih dokaza koji tu tezu opovrgavaju: 1) na Kupresu su prije turskog osvajanja postojale samo katoličke crkve (bogumili nisu gradili crkve); 2) turski defteri ne spominju crkveno pravoslavna imena; 3) ne spominju ni pravoslavnog svećenika, premda bi ga kao redovitoga poreznog obveznika morali spomenuti; 4) kupreški Srbi govore ikavskim narječjem ili ijekavskim narječjem s natruhama ikavštine. Za razliku od srpskih historičara koji to objašnjavaju kao »jezičnu nedosljednost«, Draganović je ustvrdio da je riječ o posljedici miješanja starosjedilaca ikavaca (Hrvata) s doseljenim ijekavcima iz jugoistočnih krajeva (Vlasima). Premda je upozorio na proturječja u koje je srpska historiografija zapala pokušavajući prikriti da bosanski Srbi potječu uglavnom od balkanskih Vlaha, Draganović na nijednome mjestu u svojoj studiji ne ukazuje izričito na to porijeklo. Pridržavajući se zabrane izricanja istine o tom problemu, ipak je čitatelju ostavio mogućnost da, na temelju iznijetih podataka, sam izvede konačni zaključak – da je etnografsku ekspanziju Vlaha pratila ekspanzija srpsko-pravoslavnih eparhija, manastira i crkava što se u XIX. stoljeću završilo srbizacijom te etničke skupine.

Držim da na kraju, na temelju naznačenog dijela saržaja monografije *Sa Kupreške visoravni*, možemo zaključiti da su u njoj sustavno i kritički iznijeti vrijedni rezultati istraživanja povijesnog, društvenog i vjerskog razvoja Kupresa u zadnjih petsto, a glede nekih problema i zadnjih dvije tisuće godina. Stoga ona predstavlja vrijedan prinos i poticaj svakom budućem istraživanju kupreškog kraja. Kao posebno vrijednu odliku knjige valja istaknuti iscrpan znanstveni aparat (kazalo važnijih osoba, mjesta i stvari, kazalo obitelji na Kurpesu, sažetak na četiri strana jezika) i mnoštvo (80) pomno izabranih slikovnih priloga.

Zoran Grijak

MIHOVIL PAVLINOVIĆ, Hrvatski razgovori, Nakladni zavod Globus i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1994., 329 str.

Mihovil Pavlinović (1831.–1887.) jedan je od najistaknutijih hrvatskih nacionalista u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća. Uz političko i religiozno djelovanje (kao seoski svećenik), izgradio je, od 1860. do smrti 1887., sustav hrvatske nacionalne ideologije u okviru koje je obradio političke, državne, pravne, kulturne, religiozne i druge probleme tadašnje Dalmacije, Hrvatske i, djelomično, Habsburške monarhije i Europe općenito. Njegova je ideologija, iako djelomično motivirana potrebama stranačke politike, izvedena na visokoj teoretskoj razini, ostajući do danas u mnogim aspektima neobjašnjena.

»Hrvatski razgovori« (1877., IV. izdanje) najpoznatije su djelo Mihovila Pavlinovića i obuhvaćaju grupu studija i rasprava, koje je Pavlinović objavio od 1863. do 1876. godine. »Razgovori« izražavaju zrelu Pavlinovićevu misao s obradom različitih tema, od religioznog praznovjerja do hrvatsko-srpskih odnosa. Reprint-izdanje, koje je ove godine izašlo u nakladi »Globusa«, obradovat će sve one koji se zanimaju za Pavlinovićevu ideologiju.

Prva rasprava nosi naziv »Jedne noći u Primorju (O narodnosti)« (3–14), a izvorno je objavljena u »Narodnom koledaru Matice Dalmatinske« 1864. godine. Svećenik, tj.

Pavlinović, objašnjava neukom putniku, koji personificira prosječnog i nepismenog težaka iz Dalmatinske zagore, bit narodnosti i njezino značenje za mogući kulturni i privredni napredak Dalmacije. Pavlinović pravi razliku između obrazovanih ljudi, koji rade za puk i onih koji na njega misle. Kod ovih drugih je, prije svega, mislio na slavo-dalmatsku autonomnašku inteligenciju, koja se isključivo koristi talijanskim jezikom i afirmira talijansku kulturu. Rasprava »O praznovirju. Pop, stari Martin i mali Radovan« (15–24) polazi od negativne kritike religioznog praznovjerja, tada još znatno raširenog među prostim dalmatinskim pukom. Odbacivanje praznovjerja, međutim, ne samo da ne isključuje religioznost već je, po Pavlinovićevu mišljenju potvrđuje, jer o slobodi čovjekove volje ovisi izgradnja boljeg i naprednijeg svijeta. Ovdje, kao i drugim studijama, prisutno je Pavlinovićevo nastojanje da pokaže kako je zdravi razum prostog seljaka sasvim dovoljan za razumijevanje određenih problema, iako je znao da u praksi nije tako jednostavno. Rasprava je izvorno objavljena 1863. u »Prilogu k Narodnomu listu«.

Rasprava »Prizor u Dalmaciji god. 1863.« (25–34) donosi razgovor između gostioničara Bepa na jednoj, te čovjeka iz Zagore i Petra iz Kaštela na drugoj strani. Bepo personificira utjecaj slavo-dalmatskih autonomnaša iz dalmatinskih gradića i njihove ideologije na, inače, dobranamjerne i poštene obične ljude. Zagorac i Kaštelanac dokazuju gostioničaru da pripojenje Dalmacije Hrvatskoj može značiti samo napredak njihove zaostale pokrajine. Pripojenje je, osim toga, opravdano, jer ne postoji dalmatinska nacija, koja bi imala pravo na političku autonomiju, nego u Dalmaciji žive Hrvati. Rasprava je izvorno objavljena pod nešto drugačijim naslovom 1863. u »Prilogu k Narodnom Listu« i bila je dio tadašnje ideološke i političke borbe hrvatskih i srpskih nacionalista za pripojenje Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji. Prisutna je, kao i u mnogim drugim Pavlinovićevim člancima i studijama, idealizacija stanja u sjevernoj Hrvatskoj.

Pavlinović je 1872. objavio grupu studija pod zajedničkim naslovom »Na Zadvarju«. Prva rasprava nosi naziv »O Narodnosti i o Samostalnosti« (35–48) i objašnjava značenje političko-državne samostalnosti za privredni i općedruštveni napredak nacije. Pavlinović naglašava da takvu samostalnost Dalmacija može ostvariti samo pridruženjem Hrvatskoj. Pod »samostalnošću« Pavlinović, kao i u svojim drugim tekstovima, ne misli na međunarodno priznatu Hrvatsku, već na suverenu Hrvatsku unutar Habsburške monarhije. Rasprava »O Ustavu« (49–60) ističe važnost biranja narodnih zastupnika i vjeru u pravednost kralja prema hrvatskim nacionalnim interesima, jer kralj mora poštovati postojeće pravne vrijednosti. U raspravi »O Narodnosti i Viri« (61–71) Pavlinović iznosi jedan od najvažnijih stavova svoje nacionalne ideologije, tj. da narodnost i vjeru ne treba odvajati ili suprotstavljati, ali ni identificirati. Pavlinović je, pri tome, posebno mislio na tendenciju identificiranja ili prožimanja pravoslavlja i narodnosti u modernom srpskom nacionalizmu. U raspravi »O izborih« (72–89) Pavlinović naglašava da svaki narodni zastupnik treba braniti narodnost, samostalnost i vjeru, koja s narodnošću nije stopljena, ali je povezana. Pavlinović je, naime, smatrao da je narodnost bitno određenje čovjeka u prolaznom i materijalnom životu, ali je manje značajna od religije, koja je vezana uz duhovni i vječni život.

Najvažniji i najposebniji dio »Razgovora« predstavlja rasprava »Slavenstvu, Jugoslavenstvu, Srbo-Hrvatstvu, Srbstvu i Hrvatstvu« (90–282). Razgovor se vodi između Srbina Steve, dubrovačkoga gospara Vlaha, bokeljskoga kapetana Riste i Petra Duvnjaka, tj. samog Pavlinovića. Rasprava započinje dokazivanjem nepostojanja posebnoga slavenskog naroda. U razgovoru o »Jugoslaviji« Pavlinović ističe da ona nema ni političko, ni etničko, već samo zemljopisno značenje. Jedna od najboljih strana rasprave je Pavlinovićeva analiza velikosrpske politike i ideologije, koja se često skriva iza fraza o južnoslavenstvu i »Jugoslaviji«, ako se time želi označiti jedan narod i jedna država. Autor poučava da se Srbija ne može tretirati kao južnoslavenski Pijemont, jer je Pijemont, kao talijanska država, sve žrtvovao talijanskom ujedinjenju, a Srbija nije južnoslavenska država u nacionalnom smislu. Za hrvatsko-srpske odnose Pavlinović naglašava jedinstvo Hrvata i Srba po krvi i jeziku, ali različitost po povijesti, običajima, nacionalnoj svijesti, državnosti i javnom pravu. Radi se o koncepcijama, koje je Pavlinović, u osnovi, iznio već 1862., iako je tada više isticao

slavenski i južnoslavenski kontekst zbog tadašnjih političkih okolnosti. Pavlinović, nadalje, analizira prožimanje pravoslavlja i narodnosti u srpskom nacionalizmu, preko čega se i u Hrvatskoj nastoji afirmirati srpska državna ideja, koja velike dijelove Trojedne Kraljevine želi rezervirati za »veliku Srbiju«. Isticanjem koncepcije hrvatskoga političkog naroda, koji obuhvaća sve državljane Hrvatske, Pavlinović ukazuje da hrvatski Srbi nisu posebna nacija, nego nacionalna manjina, koja treba prihvatiti hrvatsko državno pravo i politički okvir u kojem živi. Analizom izvora i pozivanjem na historijska djela Pavlinović nastoji opravdati hrvatske pretenzije na cijelu Bosnu i Hercegovinu, a posebno na tzv. Tursku Hrvatsku (do Vrbasa). Pavlinovićeve analiza sumnjive kvalitete, koja predstavlja najslabiji dio rasprave, izazvat će kratku polemiku s Franjom Račkim. Raspravu Pavlinović završava isticanjem, kao i u Hrvatskom programu iz 1869., da Hrvati žele samostalnu, cjelovitu i ustavnu Hrvatsku. Kao u mnogim ranijim člancima i studijama, Pavlinović i ovdje zadržava pozitivan stav prema ideji južnoslavenske suradnje, ali bez zastupanja ideje o južnoslavenskoj naciji ili o samostalnoj južnoslavenskoj državi, koja bi obuhvatila sve Južne Slavene.

Sve Pavlinovićeve rasprave karakterizira jednostavno i jasno iznošenje osnovnih ideja, jer su bile namijenjene široj javnosti. Česte subjektivne interpretacije proizlaze iz dnevno-političkih potreba, koje su djelomično određivale način Pavlinovićeve pisanja. Posebna vrijednost ovog izdanja jest to što je ono pretisak, tj. izvorni se tekst nije mijenjao. Stoga može poslužiti i istraživačima Pavlinovićeve ideologije, a ne samo popularnijoj svrsi za širu čitalačku publiku.

Tomislav Markus

KOLO. ČLANCI ZA LITERATURU, UMJETNOST I NARODNI ŽIVOT 1842–1853., I.–IV., Erasmus, Zagreb, 1993. (pretisak)

»Kolo« je prvi časopis na hrvatskom jeziku, koji je, tijekom svojeg prvog tečaja, izlazio, u neredovitim razmacima, u Zagrebu od 1842. do 1853. godine. »Kolo« formalno nije nosilo naziv časopisa zbog tadašnjih specifičnih okolnosti (dugog birokratskog postupka oko eventualnog dobivanja carske dozvole), ali je, po svojem sadržaju, temama i strukturi imalo obilježje časopisa. U sklopu obilježavanja devetstote obljetnice Zagreba odlučeno je da se, u nakladi »Erasmusa«, pretiska kompletni prvi tečaj »Kola« u izvornom obliku.

Prva knjiga izbornika (360 str.) sadržava osnovne podatke o ovoj zbirci. Naglašena je važnost prvog tečaja »Kola« uz osnovne podatke o 9 knjiga »Kola« 1842.–1853. u sklopu tadašnjih društvenih, političkih i kulturnih zbivanja u Banskoj Hrvatskoj i Habsburškoj monarhiji. Pretiskani su prilozi (ukupno 78) od prve najave pokretanja časopisa u pismu Ljudevita Vukotinića Stanku Vrazu 3. ožujka 1841. do uvodnog teksta glavnog urednika današnjeg obnovljenog tečaja »Kola« Igora Zidića u br. 1–2 za srpanj–kolovoz 1991. U prilogima su pretiskani dokumenti značajni za pokretanje ili želju za pokretanjem, odnosno obnavljanjem »Kola« od polovice XIX. do kraja XX. stoljeća, čime je ujedno izložen kratk životopis ovog časopisa. Donesena je, nadalje, kratka biografija i bibliografija svih urednika prvih 9 knjiga »Kola« (Dragutin Rakovac, Lj. Vukotinić, S. Vraz, Andrija Torkvat Brlić i Mirko Bogović). Na kraju prve knjige izbornika donosi se popis autora radova objavljenih u »Kolu« 1842.–1853., te zaključak na engleskom jeziku.

U drugoj knjizi izbornika pretiskane su prva, druga i treća knjiga »Kola« od 1842. do 1844. Prva knjiga »Kola« (152 str.), sa stalnim podnaslovom »Članci za literaturu, umetnost